

BAKSTEEN

STRAATBAKSTEEN
ALS
SYMBOLISCH
TAPIJT

Eric de Kuyper bezoekt
Nederlandse postkantoren

Metselwerk op zoek naar
proceskwaliteit

De postmoderne ambachtelijkheid
van Charles Vandenhove

UITGEVER

Koninklijk Verbond van
Nederlandse
Baksteenfabrikanten

HOOFDREDACTIE

Hans de Muinck Keizer

**REDACTIE EN
MEDEWERKERS**

Elize Aalbers
Victor Freijser
Michiel Nieuwenhuys
Bart de Vries

**PRODUCTIE-
COORDINATIE**

Adviesbureau Hollander en
Van der Mey B.V., Den Haag

ART DIRECTION

Kees van de Wiel, Den Haag

VORMGEVING

Studio Tigges bNO, Den Haag

ZETWERK

Textpresse, Almere

LITHOGRAFIE

Nederlof Repro, Cruquius

DRUK

De Grafische, Haarlem

REDACTIE-ADRES

Koninginnegracht 95
2514 AK Den Haag
070-3549000

**ADRESWIJZIGING OF
VERZOEK OM TOEZENDING**

Richten aan het Koninklijk
Verbond van Nederlandse
Baksteenfabrikanten,
Postbus 51, 6994 ZH De Steeg

ISSN 0925-5923

Baksteen is een kwartaaluitgave van het Koninklijk Verbond van Nederlandse Baksteenfabrikanten (KNB), Postbus 51, 6994 ZH De Steeg. Het wordt in controlleerd distributie toegezonden aan architecten(bureaus) en stedenbouwkundigen, tuin- en landschapsarchitecten, opdrachtgevers in de bouw, ONRI-leden en lagere overheidsinstellingen, aannemers (VG-Bouw en NVOB-leden), HIBIN-leden, onderwijsinstellingen en researchinstellingen, (vak)pers en relaties van KNB. Copyright © 1991 KNB.

Het overnemen van artikelen als bedoeld in artikel 15 van de Auteurswet is niet toegestaan.

KORT NIEUWS**3****METSELWERK MOET PROCESKWALITEIT KRIJGEN****4**

Kwaliteit en arbeidsomstandigheden zijn met elkaar verbonden. In de bouwwereld krijgen beide veel aandacht. Over geïntegreerde benaderingen

Tekst: *Bart de Vries*
Illustratie: *Theo Barten*

'GEBOUWEN MOETEN OOK OP DRIE METER AFSTAND MOOI ZIJN'**7**

De Belgische architect Charles Vandenhove bedient zich van een classicistisch idioom dat de evolutie van de architectuur in aanmerking neemt

Tekst: *Victor Freijser*
Fotografie: *Peter de Ruig/Charles Vandenhove*

POSTKANTOREN IN BAKSTEEN**10**

Stolwijk is niet te vinden in de Encyclopaedia Universalis Atlas. Maar dat weerhoudt Eric de Kuiper er niet van het postkantoor aldaar te bezichtigen. Een reis door Nederland

Tekst: *Eric de Kuiper*
Fotografie: *Jurjen Drenth, KNB*

STRAATBAKSTEEN DRAGER VAN STEDELIJKE RUIMTE**15**

In diverse steden zoekt men naar versterking van de identiteit. Middelen om de openbare ruimte te verfijnen worden daarvoor aangegrepen. Ook bestrating speelt daarin een rol

Tekst: *D'Laine Camp*
Fotografie: *Peter de Ruig*

BAKSTEEN EN PLEISTERPRIJS**18**

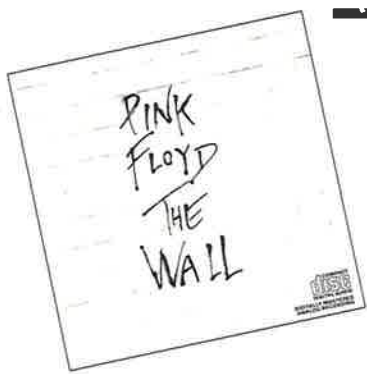
De tijd van onwankelbare dogma's is voorbij. Zo is materiaalkeuze van ondergeschikt belang. Kwaliteit wordt bepaald door de creatieve ruimte die de ontwerper geboden krijgt

Tekst: *Adri Duijvesteijn*
Illustratie: *Louis Radstaak*

Omslag: *Peter de Ruig*

Brick Hall of Fame

De Britse popzanger Iggy Pop heeft zich met zijn CD 'Brick to Brick' geliefd gemaakt bij de Amerikaanse Bond van Baksteenhandelaren. Hij ontving er een zogenaamde Brick Video Award voor en werd opgenomen in de Brick Hall of Fame. Hij verkeert daar in gezelschap van The Commodores en natuurlijk de Engelse popgroep Pink Floyd die zich onsterfelijk maakte met de LP 'The Wall' waarop het nummer 'Another Brick In The Wall' is te vinden.

Keramische bedrijfstak op televisie

Op 4 december a.s. zal tijdens een veertig minuten durende televisie-uitzending van 'TROS Aktua in bedrijf' de keramische industrie worden belicht. Zowel de huidige stand van de techniek, als kwaliteit, milieu-aspecten, opleidingen en werkgelegenheid en export komen daarbij aan bod. Onder aanvoering van de Vereniging Klei Industrie (VKI) werken fabrikantenorganisaties, toeleveringsbedrijven en technische instituten samen om een zo breed mogelijk beeld te geven van de bedrijfstak. De TROS maakt voor het programma opnamen op locaties bij bedrijven. Daarnaast vinden op 13 november a.s. studio-opnamen plaats. KNB werkt uiteraard ook hieraan mee. Speciale aandacht zal uitgaan naar BRIK, het onderzoekprogramma dat in toenemende mate in de praktijk toepasbare oplossingen biedt, onder andere op het gebied van arbeidsomstandigheden (zie ook het artikel op pag. 4 en verder).

Japanners kiezen Nederlandse straatsteen

In Japan is men al geruime tijd doende replica's van bekende Nederlandse bouwwerken te vervaardigen als onderdeel van een bijzonder groot uitgaanspark nabij Nagasaki (zie ook Baksteen, december 1990). Onlangs vond in Rotterdam de verscheping plaats van de laatste zending straatbakstenen. De twee miljoen stenen vormen slechts een deel van de in totaal negen miljoen stenen (goed voor 90.000 m²) die nodig zijn om het Huis ten Bosch-project het gewenste authentieke aanzien te verlenen. Om de Japanners te onderrichten in de

kunst van het straatmaken is een speciaal team meegereisd. De Japanse bestelling in Nederland vormt door de omvangrijkheid ervan een unicum. Overigens gaven factoren als de verlangde kwaliteit en zeker-

heid van levering de doorslag bij de keuze voor de twee betrokken Nederlandse fabrieken, Waalsteenfabriek De Bijlandt (Lobith) en Steenfabrieken Korevaar (Oosterbeek).

Den Haag bestraat

In Den Haag is in het kader van het uitvoeringsplan 'De Kern Gezond' besloten de openbare ruimtes in de stad meer samenhang en eenduidigheid te geven. Daarvoor is gekozen voor een chique, mangaankleurige straatbaksteen. Om het onderscheid tussen stoep, parkeervakken en rijbaan goed te markeren worden verschillende steenverbanden toegepast. Terwijl pleinen met een eigen identiteit, die verdere verbijzondering vragen, worden aangevuld met andere natuurmaterialen. (Zie foto omslag.) Volgens Den Haag is de gekozen straatbaksteen niet alleen duurzaam en kwalitatief hoogwaardig, hij laat zich óók mechanisch verwerken (zie artikel pag. 15 en verder).

Baksteen grensverleggend

De tweejaarlijkse Baksteendag die dit jaar op 31 oktober plaatsvindt in de Beurs van Berlage te Amsterdam zal bijzondere aandacht geven aan de grensverleggende aspecten van het bouw materiaal. De sprekers tijdens de dag zijn ir. B. Overmars, prof.ir. R.H.M. Uytendhaak, M.J.M. van Rooy en de Berlage-deskundige prof.dr. P. Singelenberg. De presentatie van het programma is in handen van Leoni Jansen. Het eerste exemplaar van het boek 'Baksteen in Nederland - de taal van het metselwerk', een uitgave van NV SDU (Staatsdrukkerij en uitgeverij) en KNB onder redactie van prof.ir. C.J.M. Schiebroek, hoogleraar Stapelbouw TU Eindhoven, zal door A.Th. Duivesteijn, directeur Nederlands Architectuur Instituut in ontvangst worden genomen. Aanvangstijdstip van de Baksteendag is 14.15 uur.

METSELWERK MOET PROCESKWALITEIT KRIJGEN

Nederland is in de greep van de kwaliteitszorg. Om de concurrentie ook in de toekomst het hoofd te kunnen bieden zijn binnen veel bedrijfstakken kwaliteitsprojecten gaande. De industrie, waar de kosten van uitval en zogenaamd *rework* goed zichtbaar kunnen worden gemaakt, fungeert voor andere sectoren als een inspirerend voorbeeld. Ook voor de bouwwereld, waarin de metselbranche een speciale plaats inneemt.

BETERE ARBEIDSONMSTANDIGHEDEN HELPEN

Sleutelbegrip in kwaliteitszorg is het procesmatig denken. Aandacht gaat uit naar het nauwkeurig omschrijven van processen, het integreren daarvan en het daardoor op elkaar laten aansluiten van alle te onderscheiden processen. Dat betreft ook de omstandigheden waaronder het werk moet worden gedaan, aangezien die een negatieve invloed op de kwaliteit van het werk kunnen uitoefenen.

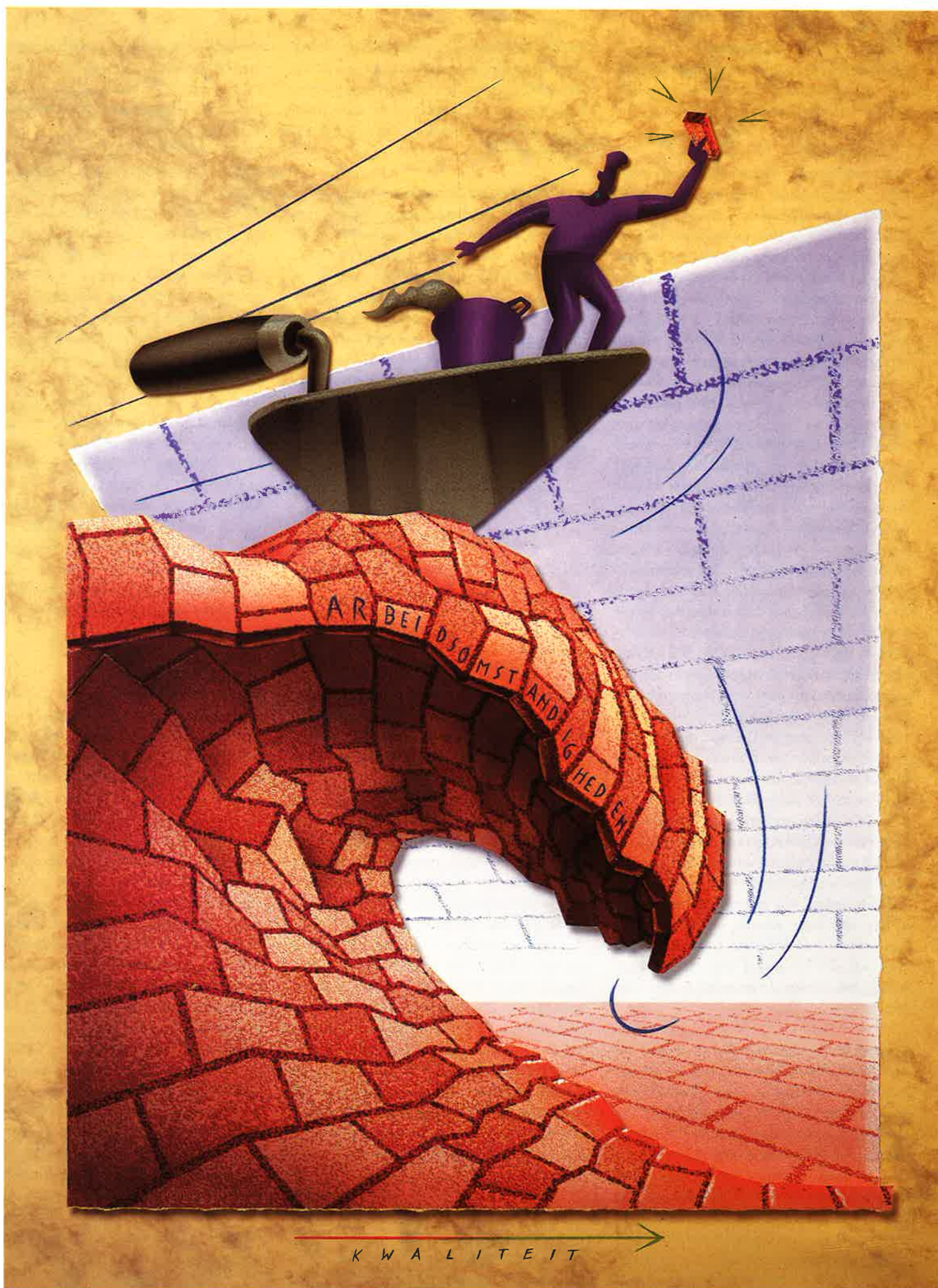
Door het ontbreken van toepasselijke systematieken kunnen veel bedrijfstakken en sectoren door afnemers nog niet worden gevraagd naar hun gecertificeerd kwaliteitszorgsysteem. Maar velen menen dat die tijd niet ver weg is. Kwaliteit, milieu en arbeidsomstandigheden liggen zó in elkaars verlengde, dat een integratie daarvan binnen één systeem logisch lijkt. De huidige aandacht voor arbeidsomstandigheden in de bouw heeft weliswaar als belangrijkste doel zowel het aantal ongevallen als het ziekteverzuim en arbeidsongeschiktheid te verminderen, maar daarnaast hoopt men door verbetering van de arbeidsomstandigheden ook de kwaliteit van het werk op een constant niveau te

houden. Voor de metselbranche vormt die relatie een belangrijk aandachtspunt. Het hangt nauw samen met het opzetten van een integrale kwaliteitszorg.

SAMENHANG

'Uitspraken over de precieze relatie tussen kwaliteit en arbeidsomstandigheden zijn niet hard te onderbouwen,' zegt S. Bauman van de Stichting Vakopleiding Bouwbedrijf (SVB). De SVB biedt een indrukwekkende reeks cursussen aan op het gebied van metselwerk. Belangrijk onderdeel van de op techniek gerichte cursussen is de doelstelling 'het fraaie resultaat dat de ontwerper voor ogen stond ook daadwerkelijk te realiseren'. Naast uiteraard de aandacht voor kwaliteit van het werk en vakkundigheid. Maar Bauman signaleert dat er een trendverschuiving plaatsvindt in de belangstelling voor vak-technisch gerichte cursussen. Er ontstaat meer aandacht voor onderwerpen als arbeidsomstandigheden, communicatie en kwaliteitszorg. 'De randvoorwaarden voor goed werken zijn als lesmateriaal erg in trek,' constateert Bauman.

De toenemende aandacht voor de samenhang tussen kwaliteit en arbeidsomstandigheden komt eigenlijk op een goed moment voor de metselbedrijven. Zij zijn zich al langer bewust van de kritiek die wordt geuit op het soms wisselende kwaliteitsniveau. Om daar iets aan te doen heeft men echter ook steun uit de bouwbranche als geheel nodig. Algemeen Secretaris mr. J.J. Niehe van de Nederlandse Metselaars Patroons Bond (NMPB) kan zich de kritiek van ontwerpers wel voorstellen, maar wijst daarbij op de omstandigheden waaronder metselaars veelal moeten werken. 'Doordat metselbedrijven vaak optreden als onderaannemer kunnen zij op de werkomstandigheden maar weinig invloed uitoefenen. Denk maar aan de organisatie op de bouwplaats. Die is meestal in handen van de hoofdaannemer. Bovendien is er vaak sprake van een zeer hoge produktiedruk waar de kwaliteit ook onder lijdt.' Niehe zegt dat de NMPB tegen het brede decor van kwaliteitszorg veel aandacht geeft aan zowel de kwaliteit van het werk zelf als aan de kwaliteit van de vakmensen. Het NMPB-kwaliteitszorgprogramma bestaat uit theorie- en prak-

Méer aandacht voor samenhang tussen arbeidsomstandigheden en kwaliteit komt op belangrijk tijdstip

tijkdagen. 'Dit moet bijdragen aan het bewerkstelligen van een redelijk constante hoogwaardige proceskwaliteit door de afzonderlijke bedrijven,' aldus Niehe.

VOORLICHTING

Door werkgevers, werknemers en de overheid is in augustus 1989 een Convenant Arbeidsomstandigheden Bouwnijverheid gesloten. Dat was hard nodig, want volgens ingewijden in de bouw moet 'de mentaliteit echt om'. Het is nodig dat men zich realiseert wat men zichzelf en anderen aandoet door aan arbeidsomstandigheden onvoldoende aandacht te geven. Betere naleving van de regelgeving, het ontwikkelen van voorbeeldprojecten en het intensiveren van de voorlichting zijn enkele van de verplichtingen die de ondertekenaars van het convenant op zich namen. In vervolg hierop zijn er diverse acties gestart, waarvan de gefaseerde campagne 'Een bouwvakker is niet van steen' van de werkgevers- en werknemersorganisaties (gecoördineerd en uitgevoerd door de Stichting Arbouw) wellicht de bekendste is. AVBB-lidvereniging en werkgeversverbond NVOB nam de voorlichting direct ter hand. In samenwerking met de Stichting Arbouw is een cursus 'Arbeidsomstandigheden' ontwikkeld. V. Kicken van het NVOB: 'Wij hebben ons op directies gericht met de cursus. De cursussen bestaan uit twee werkbijeenkomsten, met aandacht voor praktische informatie en beleidsmatige aspecten.' Begin dit jaar ontving de directeur van Bouwbedrijf Van den Hof in Maastricht zijn deelnemerscertificaat. Hij was toen de duizendste op rij. Harry van den Hof: 'De cursus heeft mijn betrekkelijke onbekendheid met risico's duidelijk gemaakt. Ik vind nu dat de factor arbeid beter ingevuld moet worden. Voor de mensen zelf maar ook voor het bedrijf. Wat metselwerk betreft, kan er nog veel beter gebruik worden gemaakt van nieuwe hulpmiddelen. Daarnaast zie je toch wel dat het imago van vakmanschap terugloopt. Dat los je niet op met hulpmiddelen.'

Bestuurder A. Schrijver van de Bouw- en Houtbond FNV wijst echter juist op het nut van soms eenvoudige maar doeltreffende middelen die de arbeidsomstandigheden van de metselaar kunnen verbeteren. 'De gemiddelde eindleeftijd van een actieve metselaar is veel te laag,' verklaart hij onomwonden. 'Daarom moet er echt dringend aandacht naar uitgaan.' De FNV-bestuurder verwacht vooral heil van beter aangepaste kleding en handbescherming, mechanische hulpmiddelen zoals de hefsteiger en betere normen voor steenformaten en ruwheid. Schrijver: 'Dat vergt soms investeringen, natuurlijk! We

moeten daarom ook de bereidheid verwerven van alle partijen om er iets aan te doen. Ik zeg altijd dat de bedrijven die het meest investeren in scholing en gezondheid van de werknemers op de lange termijn de best draaiende bedrijven zijn.'

CONSERVATISME OF VERNIEUWING

Investeren in langjariger carrières voor metselaars. Klinkt dat als toekomstmuziek in de oren van de werknemers? Van den Hof geeft toe dat werkgevers vaak aarzelend zijn in het besteden van geld aan apparaten die de arbeidsomstandigheden kunnen verbeteren. 'Je wilt altijd even afwachten tot de kinderziekten eruit zijn.' Niehe van de Nederlandse Metselaars Patroons Bond is evenmin onbekend met het de bouw karakteriserende conservatisme. 'Het zal nog wel even duren voordat dit zich wezenlijk wijzigt. Maar er is een

WELLICHT ZAL ER IN DE TOEKOMST
BEHALVE EEN CERTIFICERING
VOOR BAKSTEEN EN METSELBEDRIJF
OOK EEN GECERTIFICEERDE
GEVEL BESTAAN

tendens zichtbaar om het zware lichamelijke werk te gaan vermijden. Naarmate er in de bedrijven zelf meer voorlichting wordt gegeven, neemt ook de druk van werknemers toe om er iets aan te doen.'

De NMPB wil de zorg voor goede arbeidsomstandigheden vastleggen in een zogenaamd arbo-beleidsplan. Dat heeft uiteraard te maken met de verplichtingen die de ondertekenaars van het al genoemde convenant - waaronder de Stichting Federatie Aannemers in de Afbouw- en Nevenbedrijven van de Bouwnijverheid (f.a.a.n.b.) - op zich hebben genomen. Niehe: 'Dit betekent dat wij invulling moeten geven aan een beduidende verbetering van de arbeidsomstandigheden binnen de bedrijven.' In de uitwerking van het plan wordt er vanuit gegaan dat leden van de NMPB daaraan, afhankelijk van bedrijfseigen omstandigheden, zelf een vertaling en natuurlijk ook uitvoering geven. Het bestuur van de NMPB zal zich in november van dit jaar uitspreken over het thans circulerende concept.

HULPMIDDELEN

De verbeteringen op het vlak van de logistiek komen niet alleen van de betrokken bedrijven zelf. Ook de baksteenindustrie beijvert zich voor een constante kwaliteit van de gemetselde gevel. Dat kan niet zonder maximale

aandacht voor de hulpmiddelen waarmee de metselaars moeten werken. Centraal daarin staat de totale vernieuwing van het metselproces. Veel is daarvoor nog in ontwikkeling. Maar er zijn ook al vorderingen gemaakt. M.H.M. Nieuwenhuys van het Koninklijk Verbond van Nederlandse Baksteenfabrikanten (KNB) daarover: 'Direct toepasbaar is het metselplatform dat binnenkort op de markt komt. Ook het gebruik van de mortelpomp is op korte termijn mogelijk.' KNB probeert in aanvulling hierop door het organiseren van metselwedstrijden het vakmanschap van jonge metselaars te ontwikkelen. Toegepaste documentatie en audio-visuele hulpmiddelen zijn bovendien door KNB ontwikkeld voor opleidingen en beroepsgroepen. Nieuwenhuys is bij KNB verantwoordelijk voor de technische marketing en is daardoor nauw betrokken bij het onderzoekprogramma BRIK (Baksteen Research Innovatie Kennisoverdracht). 'De Stichting Arbouw en de SAOB hebben een onderzoek uitgevoerd, waaruit bleek dat het ontwikkelde lijmpistool tot betere arbeidsomstandigheden leidt. Je kunt dus zeggen dat we een eind op de goede weg zijn om de randvoorwaarden voor kwalitatief hoogwaardig metselwerk zeer te verbeteren.'

ZEKERHEID

Kwaliteit wordt vaak omschreven als de mate waarin een produkt of dienst voldoet aan vooraf gestelde eisen en aan wat redelijkerwijs kan worden verwacht. Zowel het hantieren van *vooraf gestelde eisen* als een *redelijke verwachting* impliceert de aanwezigheid van een systematiek. Het fabricageproces van bakstenen kent een dergelijke benadering al geruime tijd. Mechanisatie en automatisering hebben daar geleid tot een productieproces van constant kwaliteitsniveau. Nagenoeg alle stenen beschikken over een KOMO-keur. Het geweldig uitgebreide assortiment wordt gekenmerkt door een grote kleur-, structuur- en formaatvastheid. De belangrijke stap leidend naar de situatie waarin ook de verwerking van bakstenen in de gemetselde gevel per definitie aan vooraf gestelde eisen en redelijke verwachting voldoet, moet in de nabije toekomst worden genomen. Niehe van de NMPB voorziet zelfs dat naast de bestaande certificering van de steen een systematiek zal ontstaan voor de certificering van het metselbedrijf en uiteindelijk zelfs voor een gecertificeerde gevel. Het zijn veelbelovende ontwikkelingen die een einde kunnen maken aan de onzekerheid die nu nog sommige ontwerpers bevangt als zij metselwerk overwegen.

'GEBOUWEN MOETEN OOK OP DRIE METER AFSTAND MOOI ZIJN'

Als jonge architect was Charles Vandenhove een bewonderaar van Ludwig Mies van der Rohe en Max Bill. Zijn opleiding aan het Ter Kameren Instituut in Brussel had hem vertrouwd gemaakt met het idioom van de modernisten. Maar met het verstrijken der jaren begon Vandenhove te twifelen aan het vermogen van het modernisme om een nieuwe universele taal te creëren. In plaats daarvan wendt de Belgische architect zich steeds meer tot de classicistische woordenschat. Een gesprek over grandeur, sociaal bewustzijn en kwaliteit in sociale woningbouw.

POSTMODERNE AMBACHTELIJKHEID

De belgische architect Charles Vandenhove heeft zich sinds de bouw van het groots en modern opgezette Academisch Ziekenhuis in zijn woonplaats Luik, voornamelijk toegelegd op sociale woningbouw - soms in combinatie met renovering van bestaande gebouwen - in veelal historisch beladen stedelijke situaties. Vooral op het terrein van de stadsvernieuwing is hij een weg ingeslagen die alom respect afdwingt. In onder andere Luik, Parijs, Amsterdam, Maastricht en Den Haag bouwt hij in de sociale sector buitengewoon aangename stedelijke wooncomplexen, die

vanaf het stedenbouwkundig plan tot en met het kleinste detail uiterst zorgvuldig door zijn bureau worden uitgewerkt en tijdens de bouw secuur begeleid.

Vandenhove noemt zijn werk 'stadsreconstructies'; stadsvernieuwingscomplexen die in een herkenbare samenhang met de omgeving zijn ontworpen. Door te streven naar herkenbaarheid, identificatie, affectie en kwalitatieve duurzaamheid tracht Vandenhove *sociale woningbouw* een werkelijk sociale inhoud te geven.

In een land als Nederland, dat is volgebouwd met ruim drie miljoen sociale-sectorwoningen van over het algemeen middelmatige kwaliteit, zijn de projecten van Vandenhove dan ook opvallende verschijningen. De Nederlandse traditie van sociale woningbouw is er nu eenmaal één van gesubsidieerde armoede, waarvoor binnen de kortste tijd de rekening wordt gepresenteerd. Een aantal naoorlogse woningbouwprojecten is inmiddels reeds gesloopt; andere worden, soms nog geen dertig jaar oud, nu al gerenoveerd in de hoop een snelle verloederende vóór

van Hogendorpstraat, Den Haag

te zijn. Niettemin worden nog steeds 'betaalbare' projecten uit de grond gestampt, waarbij het woord 'duurzaamheid' onuitgesproken blijft. Onomwonden verklaart Vandenhove in die zin een traditionalist te zijn.

NORMEN EN GRANDEUR

'Men kan niet voorbijgaan aan de bestaande stadsbeelden. De wijze waarop een project op Montmartre in Parijs ontstaat, is weliswaar op dezelfde wijze gegroeid als die in Den Haag, maar in beide zit toch iets kenmerkends, eigen aan Den Haag of eigen aan Parijs. De overeenkomst zit 'm in de uitdrukking van de architectonische elementen die op een hedendaagse manier en met een hedendaags gevoel worden uitgewerkt.

'Wij werken met classicistische elementen uit de woordenschat van de renaissance, maar dan wel opnieuw uitgevonden en op hedendaagse wijze opgelost. De zuil, het kapiteel, de latei, de symmetrie, de compositie zijn natuurlijk allemaal klassieke elementen,

maar de wijze waarop wij ze gebruiken is specifiek voor ons bureau. Het resultaat kan dan toch voor een inwoner vreemd overkomen, omdat hij het onbewust als contrast ervaart tegenover hetgeen men vandaag de dag aan 'sociale woningen' bouwt. 'Het laatste is veelal een optimale uitdrukking van de door

'ALS MEN DE SOCIALE WONING
WERKELIJK WIL VERHEFFEN,
DAN MOET MEN ALLES EEN BEETJE
BETER MAKEN, INTERIEUR
EN EXTERIEUR'

de subsidiegever opgelegde normen. Maar het is niet alleen het voldoen aan de gestelde normen en het programma van eisen dat legitiem is. Er gelden ook normen van grandeur voor de gevel van de woning bijvoorbeeld. Als men de sociale woning werkelijk wat meer

van Hogendorpstraat, Den Haag

zou willen verheffen, zal men alles een beetje beter moeten maken, zowel het interieur van de woning als het exterieur. De projecten die wij nu in Nederland realiseren* zijn woningbouwprojecten in de bestaande stad. Wij trachten met deze projecten de stad te vernieuwen door haar te repareren. Wij trachten de reeds aanwezige architectuur van de stad te vertalen met de techniek van vandaag, in de overtuiging dat de bewoners, óók de mensen met weinig cultuurbesef, er respect voor hebben. Voor het project als geheel tot en met de kleinste vormgegeven details van hun eigen woning.

'Dat beetje méér staat dan weliswaar niet in de opdracht, maar vanuit die opdracht proberen wij wel een beetje verder te gaan. Normen zijn nodig om een indicatie te geven. Normen vormen het startpunt, maar zij mogen niet het eindpunt aangeven. Indien men de normen letterlijk toepast, dan krijgt men iets steriels, dan is er geen evolutie meer mogelijk'.

EVOLUTIE VAN HET BOUWEN

'Sinds negentienhonderd valt er op het gebied van architectuur en stedenbouw weinig vooruitgang te bespeuren. De modernisten verkeerden in de veronderstelling dat de technische vooruitgang een revolutie zou kunnen bewerkstelligen. Ik denk van niet. Als ik kijk naar het *Maison Suisse* van Le Corbusier, dan wordt dat in zijn korte bestaan al voor de derde keer gerestaureerd. Praktisch alle constructies van de modernisten staan er, indien zij niet regelmatig grondig worden aangepakt, armzalig bij.

'Ik geloof meer in een gelimiteerde progressie. Niet in een revolutie, maar in een evolutie van het bouwen. De taal van de architectuur kun je niet revolutioneren. Het is als met de evolutie van de mens, die gaat ook niet snel, maar langzaam. De modernisten wilden de mens hervormen door te dicteren hoe hij moest leven. Ik neem de mens zoals hij is, en probeer in de woningen een sociaal bewustzijn op te nemen. Geen anonimiteit en gelijkvormigheid, maar laten zien dat aan de leefomgeving zorg is besteed, dat er ook voor de kleinste details moeite is gedaan. Dat is iets anders dan de architectuur die voor de foto-boeken wordt gemaakt; als plaatje is het indrukwekkend, maar als je er voor staat is het vreugdeloos en vlak. Architectuur, en zeker architectuur waarin mensen moeten leven, moet ook op drie meter afstand mooi zijn.'

Stationsweg, Den Haag (in uitvoering)

'NORMEN VOOR SOCIALE
WONINGBOUW VORMEN HET
STARTPUNT EN MOGEN DUS
NIET HET EINDPUNT AANGEVEN'

van Hogendorpstraat, Den Haag

BETROKKENHEID BEWONER

'Het is in een stad niet mogelijk iedere bewoner een eigen tuin te geven, maar wel een hof. Een hof is als stedelijke woonvorm bijzonder humaan. Een hof is weliswaar openbaar, maar behoort toch het meest toe aan de mensen die er aan wonen. De hoven die wij maken zijn daarom nooit grootschalig. Dat is om de betrokkenheid van de bewoner bij het hof zo direct mogelijk te maken. De hoven worden daarom ook verbijzonderd door er de mooiste gebouwen van het complex aan te situeren. Niet aan de straatzijde. De bewoners zelf zijn er zich daardoor van bewust dat er iets gebeurt dat hen zelf direct aangaat. Zij voelen zich dan ook verantwoordelijk voor

die ruimte. In Luik onderhouden ze zelfs de fontein, zonder dat iemand hen dat ooit heeft gevraagd. De mensen die er wonen, geven de indruk dat zij er met hetzelfde plezier wonen als waarmee wij het ontworpen hebben.'

KWALITEIT

'Naast de woonvorm en de taal van de architectuur is de kwaliteit van de uitvoering de volgende belangrijke stap in ons bouwproces. Wij besteden veel aandacht aan het ambachtelijke. Dat is door de industriële vooruitgang bijna geheel verloren gegaan. Voor ons is een huis géén auto of vliegtuig. Door techniek bepaalde woningen zijn niet humaan en bij voorbaat mislukt.

'Indien je als bureau een hoge kwaliteit in je projecten wilt bereiken, dan moet je extra tijd

investeren. Zo zijn wij vóór de bouw in Den Haag met de zes man sterke metselaarsploeg een hele dag naar een aantal projecten van ons in Luik gaan kijken. Ik heb een groot respect voor goede ambachtslieden; als je hen de mogelijkheden biedt, dan maken zij bijzondere dingen. Het plezier dat men dan in het bouwen heeft, straalt later van het gebouw af. Door deze zorgvuldigheid krijgt niet alleen de bewoner respect voor zijn woning, maar ook plezier in het wonen zelf. En dáár gaat het om.'

* in Den Haag op vier lokaties in de Stationsbuurt en in Amsterdam aan de Da Costakade

Schoonhoven

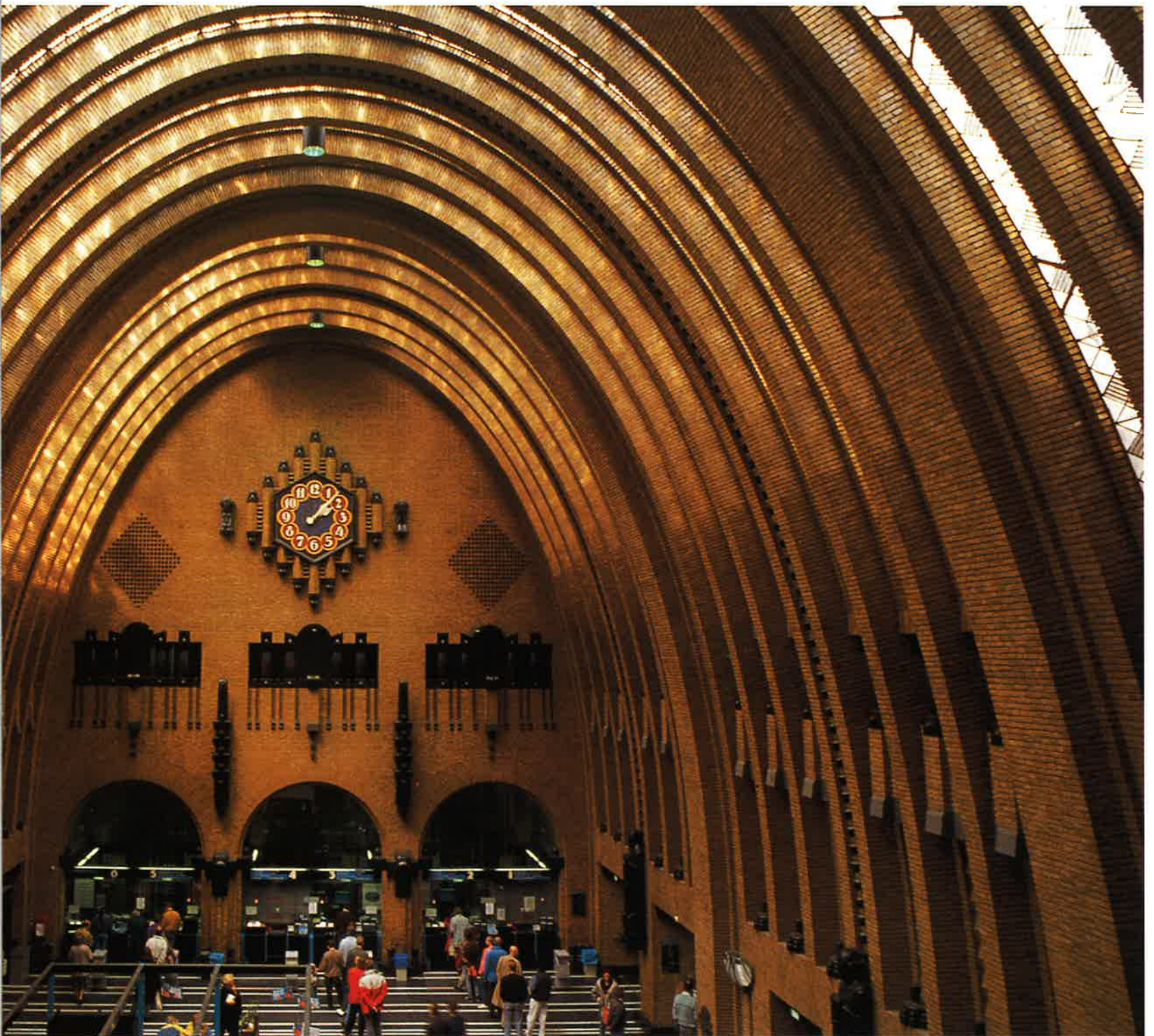
How nice! This is really Holland

POSTKANTOR

Omdat ik al jaren geen auto meer heb en alles met het openbaar vervoer doe - in feite sedert ik in Nederland ben komen wonen - bezit ik ook geen wegenkaarten meer. Het *80.000 stratenboek van 122 steden* volstaat meestal om in al mijn behoeften te voorzien. En in de treingids vind ik altijd wel de stad waar ik zijn moet. Maar hoe vind ik Ulrum? Of Landsmeer? En Bergambacht, Oostvoorne, Schoonhoven of Stolwijk? Waar is De Steeg?

EN IN BAKSTEEN

Utrecht, Neude

Gelukkig ben ik in het bezit van een grote en mooie Encyclopaedia Universalis Atlas, die mij al menigmaal uit de nood heeft geholpen wanneer ik wilde weten waar een of ander gat in de Midwest zich bevond. Niet omdat ik daar zo vaak kom; wel omdat ik veel Hollywoodfilms bekijk, en binnen dat genre vooral westerns die je van her naar der sturen.

De Nederlandse dorpen worden er gelukkig ook in vermeld. Zo kom ik een heel eind op weg. Alleen Stolwijk wil maar niet opduiken tussen Stolpmunde (Ustka) en Stolzenau. Daar waar het in het register zou moeten staan, is er niets. Stolwijk bestaat niet. Of is het zo klein dat het geen vermelding waard geacht wordt in de Encyclopaedia Britannica? Voor de PTT bestaat het echter wel, want er is, volgens mijn informant, een volwaardig postkantoor. Op de koop toe opgetrokken in bakstenen.

WAAR BEN IK?

Zoals in een echt reisverhaal sta ik op bij het krieken van de dag, want er staat mij een mooi avontuur door Nederland te wachten. In het station van Gouda, waar mijn tocht begint, raak ik al even in de war. Ik heb geen precieze aantekeningen gemaakt, ook heb ik mijn Atlas niet meegesjouwd en weet nu niet meer precies waar ik van plan was te beginnen: Schoonhoven of Bergambacht.

Ik ben van nature een stadsmens. In om het even welke stad ter wereld vind ik mijn weg wel. De donkerste buurten, de meest moeilijk vindbare bioscopen in een wijk van Madrid of Chicago, daar kom ik wel achter. Ook een obscuur keldertheatertje of een kleine boekhandel in een verloren achterhoek van Londen of Berlijn weet ik op te sporen. Op straat is er altijd wel iemand die je in de goede richting stuurt. Maar ik kan me niet voorstellen dat iemand op straat in Gouda weet waar Bergambacht ligt, of Schoonhoven. Mijn stedelijke reflex in zo'n situatie is: neem een taxi. Niet beseffend - nog niet beseffend - dat er zo iets wonderbaarlijks bestaat als streekvervoer.

Om dit te verklaren en overtuigend te maken, moet ik bekennen dat ik nooit langer dan een dag in een dorp heb doorgebracht. Ik neem ook nooit vakanties in rustige oorden, zodat ik ook niet kan bevroeden hoe het leven in een dorp, al was het maar voor een paar weken, er uit zou kunnen zien. Ik ben wel vaker - in Duitsland, Frankrijk of Engeland - langs dorpen gekomen. En me dan altijd afgevraagd, hoe het zou zijn om daar te wonen, te leven. Zou ik dat kunnen, zou ik dat willen? Zo maar, het eerste het beste dorp; en je woont daar dan. Want er zijn mensen die er wonen, die er zelfs geboren zijn en er mis-

Goedereede

HET ZULLEN TOCH GEEN
AMERIKANEN ZIJN? JA, DAT ZIJN
ZE EN ZE WETEN OOK NIET WAAR
HET POSTKANTOOR VAN
STOLWIJK ZICH BEVINDT

schien altijd, hun hele leven lang zullen wonen. Ik kan me er maar weinig bij voorstellen. Wel geloof ik dat dan een slager (*de slager*), een bakker (*de bakker*) of het postkantoor een belangrijke plaats in mijn leven zou innemen, - belangrijker dan nu reeds het geval is. In een stad drukt de afwezigheid van sociaal contact niet zo erg, maar in een dorp, dat kan ik me indenken, zijn dit plekken waar je je dosis onontbeerlijk sociaal contact kunt verkrijgen. Maar misschien is dat juist heel eng. Misschien is het juist heel vervelend te constateren dat de normale functie van een bakker,

Bergambacht

een slager, een postkantoor wordt overwoerd door die sociale behoefte? Och, ik heb ook twintig jaar lang gedacht dat ik niet zou kunnen leven in de 'provincie' en kijk, daar woon ik nu ook al ruim tien jaar!

Bergambacht is een *echt* dorp. Een grote straat, met een pleintje waarop een kerk staat. In de dorpsstraat winkels. Lieflijk en char-

Utrum

Opgetrokken in bruin-rode baksteen tracht de eerder lompe architectuur op handen en voeten vanuit de Hollandse bodem zich de Hollandse hemel in te werken. Ik vind dit toechant. Zó mag ik baksteen graag: als de organische oorsprong met de aarde nog zichtbaar is, als al het werk dat er moest gebeuren om

OPGETROKKEN IN BRUIN-RODE
BAKSTEEN TRACHT DE
KERKARCHITECTUUR OP
HANDEN EN VOETEN ZICH DE
HOLLANDSE HEMEL IN TE WERKEN

Landsmeer

mant. Alles netjes geschilderd, kleurrijk in de verf gezet. Ik voel me meteen al als een Amerikaanse toerist, die in een of ander Hollands dorp verdwaald raakt; hoe netjes, hoe fleurig! *How nice! This is really Holland.*

In de Hoogstraat een bakker, een slager, maar geen echte groenteboer. Ik ontdek, tot mijn verbazing, dat een van de zes winkels die de straat rijk is, een verf- en decoratiezaak is waar ze een merk Engelse verf verkopen dat mij al lang fascineert. Maar ik ga toch geen verf in Bergambacht kopen, zeker? Neen, dat doe ik niet.

Er is ook een pittoresk klein stadhuis en een oud huis met een bijzonder mooi soort gele baksteen, dat wel een zeer aparte naam zal dragen, vermoed ik. En dan is er de kerk.

die aarde om te vormen tot baksteen nog merkbaar is. Het gebaar dat de kerktoeren maakt kan gaandeweg, de hoogte in, eleganter worden, de voeten daarentegen staan stevig op de bodem.

Een mongoloïde jongen veegt een trottoir en groet mij welgemutst.

Ik kijk op: een vrouw probeert een piepklein venstertje te zemen. Met haar breed kontwerk, gehesen op een trapje, lijkt dat een heel karwei te zijn.

Buiten de dorpskern begint de nieuwbouw. En de ellende. Daar is dan ook het postkantoor dat ik zocht. Het ziet er uit als een te grote bushalte of een te klein uitgevallen

ingang voor een bankkantoor. Binnen zijn er twee loketten en drie vensters. Maar de vensters zijn nauwelijks 60 bij 50 en laten weinig licht toe. Mijn ruitenwasser met de brede kont zou het hier niet makkelijk hebben. Een venster is volgeplakt met reclame voor de PTT. TL-lampen proberen een beetje licht te brengen. Zonder het minste teken van verbazing is de postbeambte bereid mij - ben ik geen vreemdeling? - tien postzegels à 80 cent te verkopen. 's Avonds leest hij in de krant over een moord in de omgeving. 'Had ik het niet gedacht,' zegt hij tegen zijn vrouw. Maar misschien beeld ik me dat maar in.

WONDER

Twee straten verder ontdek ik een echte bushalte, vanwaar ik, o wonder, om het half uur Schoonhoven kan bereiken, mijn tweede bestemming vandaag. Een nog groter wonder - bovendien zonder dat ik er om gevraagd heb - is dat dezelfde bus eveneens om het half uur bereid is mij naar het dorp te voeren waarvan ik het bestaan reeds had opgegeven: Stolwijk. Maar dan in de tegenovergestelde richting. Gewoon puur toeval zoiets, dat een dorp dat zich voor hetzelfde geld in Friesland, Zeeuws-Vlaanderen of Limburg had kunnen bevinden, hier vlak naast blijkt te liggen. Ik beslis maar eerst naar Schoonhoven te reizen. Vanuit de bus merk ik nog en passant op dat het postkantoor van Bergambacht werkelijk toch maar beter als bushalte gebruikt zou kunnen worden.

Schoonhoven zou ik geen dorp durven noemen. Ook het postkantoor op de hoek van een winkelstraat straalt een prettig negentiende eeuwse ambitie uit, weliswaar in alle bescheidenheid. De degelijke neo-ik-weet-niet-wat-voor-stijl, die een eeuw geleden mooi gevonden werd, een halve eeuw later lelijk was, is nu - ik moet het toegeven - weer mooi. De façade belooft een verrassend interieur. Dat zal er wel geweest zijn een eeuw geleden, en wie weet zelfs nog een halve eeuw geleden, maar nu is het aangepast aan de smaak van deze tijd. Gipsplaten zijn gebruikt voor een verlaagd plafond en visnetachtige vitrage weert het teveel aan buitenlicht.

Twee loketten. Daarvan kies ik er één uit en bestel twee postzegels voor de Verenigde Staten. De grootste verrassing staat me echter te wachten bij het verlaten van het pand: naast de postzegel- en briefkaartenautomaten bevindt zich iets wonderbaarlijks dat ik nog nooit gezien heb in een postkantoor. Een weegschaal. Een echte mooi-glimmende, hyper exacte weegschaal om je post te wegen. Hongerig geworden laat ik mij verleiden het pannekoekenhuis De Waag binnen te stappen. Van postkantoorrecensent word ik nu gedwongen ook gastronomisch kroniek-

schrijver te worden. De pannenkoek ligt wel op mijn bord, groot en er lekker uitzien, maar iemand is vergeten het deeg te bakken. Ik krijg op de koop toe ook nog ruzie met drie vliegen die maar niet rustig willen blijven zitten op de pannenkoek.

SIËSTA-TIJD

Ook Stolwijk is op het eerste gezicht heel charmant. Maar verlaten. Het is 13.00 uur en blijkbaar siësta-tijd. Ik geneer me een beetje, omdat mijn voetstappen zo hol klinken door de rustige dorpsstraten. Geen winkel is er open, geen passant te bekennen die mij zou kunnen vertellen waar ik het postkantoor kan vinden. Zo moeilijk moet dat toch niet zijn, in een dorp als Stolwijk. Gelukkig zitten daar op een bank twee dorpingen. Het zullen toch geen Amerikanen zijn, zeker? Jawel hoor, dat zijn ze, en ze komen uit een dorp waarvan ik nog nooit heb gehoord: Cayuga (thuis even naslaan in de Atlas). Maar ze weten ook niet waar het postkantoor van Stolwijk zich bevindt.

Eindelijk vind ik het. Maar zou ik mij vergist hebben? Er valt niets bijzonders over dit postkantoor te vertellen. Althans wat de buitenkant betreft. Wat de binnenkant betreft helaas op dit tijdstip ook niet, want 'we zijn dicht tussen 12 en 14.' Ik zei het toch: siësta-tijd in Stolwijk. Ook dicht is de slager die Anker heet en dat is eigenlijk niet vermeldenswaardig. Wel dat hij aan weerszijden van zijn deur twee lieve rooskleurige, cementen biggetjes heeft geposteerd. Die wachten rustig op de stoep tot mama big weer buitenkomt. Weten ze dan niet dat zij nóóit meer buitenkomt? Daarom zijn die arme schepseltjes allang versteend en zien ze er ook niet meer roze maar vaalgrijs uit.

De bus terug naar Gouda komt om 13.07, zo wordt mij bij de halte schriftelijk gemeld. Tevens wordt mij ook melding gemaakt van het feit dat God *mij* liefheeft.

Beide berichten zijn hoopgevend.

DOLLE HOND

In de trein naar Utrecht besef ik plots dat ik misschien wel eens geen postzegels genoeg heb - want dat was de opdracht en het doel van mijn reis: postzegels gaan kopen in diverse dorpen waar postkantoor-tjes in bakstenen opgetrokken zijn. Ik beslis dan maar in Utrecht uit te stappen, want daar is een heel mooi groot postkantoor. Dat weet ik van vroeger.

Het blijft een prachtige lokettenhal: plechtig en streng als een kerk en toch vrolijk door die glazen koepel en die mooi geglazuurde bakstenen die het geheel in een zinnelijk geel licht

Arnhem

VOOR GEDACHTENWISSELINGEN MET
POSTBEAMBTEN IS WEINIG
GELEGENHEID, OMDAT ZE NETJES
EN HYGIËNISCH ACHTER STEEDS
EENZELFDE GLAZEN WAND
ZIJN OPGEBORGEN

baden. Je moet echter wel je neus in de lucht houden, want op ooghoogte is het een architectonisch rampgebied. De PTT heeft in zijn ijver alles volgestouwd met kraampjes en borden, en is bovendien niet zuinig omgegaan met het PTT-rood en PTT-blauw. Die orgie van felle kleuren kwam ik reeds in alle aangedane kantoor-tjes tegen. Overal sprong de bekende driekleur mij tegen het lijf als een dolle hond. Moet dat nu, al dat rood en dat blauw? De relativist - die ik overigens niet ben - zou zeggen dat we nog van geluk mogen spreken met die Hollandse driekleur waarvan de PTT het op zich heeft genomen om die op grote schaal te verspreiden. Stel je voor dat het de kleuren van de Belgische of Duitse vlag

Eric de Kuyper (1942) werkte bij de BRT, schreef over toneel, ballet, film en opera, doceerde aan de Universiteit van Nijmegen en is thans onderdirecteur van het Nederlands Filmmuseum in Amsterdam. Sinds 1988 verschijnt bij uitgeverij SUN zijn autobiografie. De vierde en tot nu toe laatste titel in deze reeks is 'Grand Hotel Solitude, taferelen uit de adolescentiejaren'.

zouden zijn die we in alle postaangelegenheden zouden treffen: geel en zwart en rood!

Om echter de grote elegante strengheid van de oorspronkelijke Utrechtse bouw de baas te worden, heeft de PTT zich hier niet beperkt tot rood en blauw (met witte letter), maar daar nog dat gif-groen van de telefoon bijgeleurd. Nederland is te klein, de ruimten zijn te zeer afgemeten om er met dat soort vormgevingsgeweld tegen aan te gaan. In de VS zou zo iets nog kunnen. Maar hier! De karakteristieke sfeer van de dorpen die ik bezocht wordt meedogenloos door allerlei opdringerige borden en logo's voor banken, benzine-stations en dergelijke geweld aangedaan. Die dorpen zijn nu eenmaal van het lieflijke soort, en verdragen die grootstedelijke opdringerigheid niet. Daar zou eens dringend iets aan moeten gebeuren. Een schaal- en stijlaanpassing, denk ik zeer boos, terwijl ik Utrecht verlaat zonder ook maar een postzegel te kopen.

Ik besluit mijn postzegel dan maar te kopen in De Steeg nabij Arnhem. Een dorp dat ik in mijn Atlas vond tussen Destacado Island en Destek en dat op 52.02 (NB) en 6.04 (E) ligt. Zoals het te verwachten was in deze streek is het postkantoor een verrassing. Het is een soort Beiers-Zwitsers huis, uiteraard opgetrokken in baksteen. Zo iets als *Im weissen Rössl*, maar dan iets minder frivol. Binnen zit een eenzame man achter het loket. Ik constateer dat de siësta hier nog langer duurt, van twaalf tot drie.

GLAZEN WAND

Thuisgekomen wordt ik uitgehoord. Hoe verliep het met mijn sociale contacten? Geen enkele keer heb ik met de mensen achter het loket van gedachten kunnen wisselen, bijvoorbeeld over het weer of de lokale gewoonten en zeden. Daar is ook weinig gelegenheid toe, omdat alle postbeambten netjes en hygiënisch achter steeds eenzelfde glazen wand zijn opgeborgen. Dat voorkomt het doorgeven van kwaadaardige dorpsbacillen zoals roddel.

En hoe zien de Nederlandse dorpen er uit, vroeg een van mijn huisgenoten mij 's avonds. Wel aardig, fris en rustig, zei ik. Je moet natuurlijk wel van sloten houden. Maar daar houd ik toevallig van. En van bakstenen. Verder is er niets aan de hand. Misschien ga ik later wel in een dorp wonen en bij de post werken. Als ze mij nog willen na dit stukje.

STRAATBAKSTEEN DRAGER VAN STEDELIJKE RUIMTE

In Den Haag is men begonnen met de uitvoering van 'De Kern Gezond, Plan voor de herinrichting van de openbare ruimte in de Haagse binnenstad'. Het 'uitvoeringsplan' richt zich op het realiseren van een groot aantal herinrichtingen van straten, pleinen, grachten en parken in de Haagse binnenstad. Voor de herbestrating van een aantal gebieden is besloten om waar mogelijk zowel trottoirs, rijstroken als parkeerplaatsen met één soort straatsteen te verharderen: een chique, mangaankleurige straatbaksteen.

MIDDELEN VOOR OPENBARE RUIMTE

Met deze plannen volgt Den Haag in het voetspoor van andere Europese steden, zoals Barcelona en Parijs, waar ook veel aandacht uitgaat naar de kwaliteit van de openbare ruimte. Steeds meer wordt gezocht naar middelen om de identiteit van de stad te versterken. Stedebouwkundigen richten hun aandacht niet meer enkel op het functioneren van de stad als 'verkeersmachine', zien niet meer de architectuur als enige drager van de stedebouwkundige structuur, maar zoeken naar middelen

om de openbare ruimte zelf - straten, pleinen en parken - te verfraaien. Het besef groeit dat niet alleen vorm en functie van deze ruimten van belang zijn, maar zeker ook de uitvoering en de materialen die worden gebruikt. Een sleutelbegrip hierbij is samenhang, en het credo van bouwmeester Ludwig Mies van der Rohe, 'Less is more', blijkt niet alleen voor architectuur te gelden, maar zeker ook voor de inrichting van de openbare ruimte geschikt te zijn. —

Noordeinde, Den Haag: elleboog-, keper en halfsteensverband markeren trottoirs, rijbanen en parkeervakken

HET UITGANGSPUNT VAN
SAMENHANG EN EENDUIDIGHEID
LEIDDE TOT DE KEUZE VOOR
DE MANGAANKLEURIGE
STRAATBAKSTEEN

Versterken van onderscheid in sfeer en identiteit

DE HAAGSE BINNENSTAD

Den Haag is vanouds een stad met een bijzondere reputatie als het gaat om de kwaliteit van de openbare ruimte. In het verleden bezaten delen van de stad een uitgesproken groen karakter en een herkenbare eigen vorm. De specifieke functie van een openbare ruimte was bepalend voor haar identiteit en verschijningsvorm. Gevarieerdheid van de (neven)functies bevorderde de levendigheid. De laatste jaren legt het gemotoriseerde verkeer echter steeds meer beslag op de ruimte in de historische binnenstad. Grote delen daarvan zijn daardoor veranderd in versnipperde en onoverzichtelijke stadsruimten. In een poging de verkeersveiligheid te vergroten - vooral voetgangers en fietsers lopen gevaar - zijn in de loop van de tijd functies van de openbare ruimte steeds verder gescheiden. Delen van de stad zijn hierdoor nagenoeg monofunctioneel geworden, met onherbergzame situaties als gevolg.

De kwaliteit van de openbare ruimte laat tegenwoordig trouwens in veel steden te wensen over. Een van de problemen is het ontbreken van enige samenhang in het straatbeeld. De plaats en vormgeving van het straatmeubilair, de aard van de verlichting en de samenhang in de bestrating is veelal ondoordacht en rommelig. De verblijfskwaliteit van de openbare ruimte is hierdoor sterk afgenomen. Het plan 'De Kern Gezond' wil hieraan in Den Haag véél gaan doen.

Verbijzondering in materiaal en verband

AFZONDERLIJKE SFEREN EN SAMENHANG

In de Haagse binnenstad onderscheidt het 'Kern Gezond-plan' een viertal 'sferen', gebieden die samenhang hebben qua functie, identiteit en sfeer. Dit varieert van groene ruimten tot besloten stedelijke pleinen en smalle en brede winkelstraten. 'De Kern Gezond' beoogt enerzijds het specifieke van al deze ruimten te benadrukken en anderzijds de samenhang binnen het groter geheel vorm te

geven. De inrichting van de openbare ruimte moet gericht zijn op het bereiken van een logische en heldere ruimtelijke structuur, die voornamelijk gericht is op voetgangers. Duidelijke en verblijfsvriendelijke routes zijn hiervoor vereist. Ondanks de overlast en zelfs het gevaar dat autoverkeer met zich mee kan brengen, is de bereikbaarheid van de binnenstad met de auto echter van levensbelang voor een florierende stad. Voorzieningen moeten dus ook daarvoor worden aangebracht.

In het 'kernwinkelgebied' van Den Haag (het grootste aaneengesloten winkelgebied in Nederland) is het autoverkeer teruggebracht tot een minimum, mede dankzij een goed toegankelijke parkeerroute rond het centrum. In de winkelstraten die naar het kernwinkelgebied leiden, is wel parkeerruimte, maar deze wordt beperkt tot één kant van de weg.

HET BESTRATINGSPLAN

Uiteenlopende materialen, van grindtegels tot asfalt, zijn de laatste decennia gebruikt om de Haagse binnenstad te bestraten. De manier waarop de verschillende materialen op elkaar aansluiten is vaak willekeurig en slordig. Dit draagt zeker niet bij aan een rustig en overzichtelijk straatbeeld. 'De Kern Gezond' gaat ervan uit dat 'de ruimtelijke kwaliteit van de

openbare ruimte wordt gediend met meer samenhang en eenduidigheid wat betreft de keuze van het bestratingsmateriaal'. Dit uitgangspunt leidde tot de keuze voor één kwalitatief hoogwaardig basis-materiaal: een donkere paarsbruine, ofwel mangaankleurige straatbaksteen. Dit heeft, behalve esthetische, ook andere voordelen. Elementen met een betrekkelijk groot oppervlak, zoals grind- en betontegels leveren bij verzakking problemen op door breuk, scheefligging en dergelijke. Met baksteen verharde straten en stoepen hebben minder last van hinderlijke oneffenheden die onder andere veroorzaakt kunnen worden door zwaar bevoorradingsverkeer. Ook de ondergrondse infrastructuur is gediend met baksteenverharding, zo zijn onder asfalt liggende leidingen moeilijk toegankelijk. Voor bomen tenslotte is steenbestrating van levensbelang; het zorgt voor voldoende luchttoetreding tot de wortels. Esthetisch gezien is de keuze van straatbaksteen, in plaats van bijvoorbeeld betonsteen, duidelijk. Straatbaksteen is nagenoeg onverslijtbaar, zeer kleurecht en tijdloos.

VERBANDEN

Het maken van onderscheid tussen stoep, parkeervakken en rijbaan gebeurt niet meer door het gebruik van verschillende materialen, maar wordt bereikt door verschillende

STEDS MEER WORDT GEZOCHT
NAAR MIDDELEN OM DE IDENTITEIT
VAN DE STAD TE VERSTERKEN

steenverbanden toe te passen. Trottoirs en promenades worden in elleboogverband gelegd, rijbanen in keperverband en parkeervakken - op plekken waar deze niet in de stoep zijn geïntegreerd - kennen een halfsteensverband. Niveauverschillen worden met brede, donkergrijze stoepbanden overbrugd, die, hoewel ze van beton zijn, veel weg hebben van natuursteen. Het effect van deze combinatie is te zien in straten als het Noordeinde - een zogenaamde 'aanloopstraat' naar het 'kernwinkelgebied', waar rijbaan, stoep en parkeerstrook met de paarsbruine steen zijn gelegd. Het straatbeeld is rustiger, de donkere steen heeft ontegenzeggelijk allure en de afwisselende verbanden waarin het geheel is gelegd oogt bijzonder mooi.

Het is niet overal mogelijk, of wenselijk, om alleen deze straatbaksteen toe te passen. Er zijn pleinen en straten waar de aanwezige sfeer om een bijzondere toevoeging vraagt. Zo wordt in de promenadestraten een blauwe straatsteen als strip aangebracht langs stalen

SPAAR DE STRAATMAKER

In november vorig jaar vond in Den Haag een experiment plaats, waarbij een straat in het Bezuidenhout mechanisch werd bestraat met gebakken stenen. Dit laatste maakte het tot een bijzondere gebeurtenis, omdat mechanisch bestraten tot nu toe met baksteen nog niet mogelijk was. De enigszins variable maatvastheid van de straatbakstenen stonden mechanische verwerking in de weg. In Den Haag werd uitgeprobeerd hoe een aangepaste vorm van de steen voor beide knelpunten een oplossing kon bieden. P.R. de Dood van de gemeentelijke dienst Stadsbeheer over het resultaat van de proef: 'Die is zeer geslaagd geweest. De aangepaste vorm werkt heel goed en de problemen met de zuigwagens van de gemeentereiniging die de voegen leegzogen zijn nu ook over.'

Waalsteenfabriek 'De Bijlandt' mag zich erop laten voorstaan het initiatief te hebben genomen om met een praktische oplossing voor het mechanisch bestraten te komen. De fabriek zocht het niet in speciale machines maar in de vorm van de steen. Door deze van onder breed te maken en naar boven toe taps toe te laten lopen is het mogelijk de stenen met de al beproefde bestratingstechniek te verwerken. Die komt erop neer dat een vacuümhefmachine via een speciale zuiginstallatie de stenen opzuigt en in het zand vlijt. Per keer wordt zo 1 m² gelegd. De voorheen optredende beschadigingen als gevolg van het feit dat de stenen niet vlak gelegd konden worden, komen niet meer voor. De fabriek levert haar stenen standaard in een bepaald verband aan.

In Rotterdam, waar eveneens experimenten plaatsvonden met mechanisch bestraten, constateert men dat binnen de straatmakerswereld enige huiver bestaat jegens mechanisatie. Angst voor het verdwijnen van vakmanschap zal daaraan niet vreemd zijn. Toch verwacht eigenlijk niemand dat de (handmatig werkende) vakman overbodig zal worden. Mechanisch bestraten zal vooral voor grootschalig gebruik geschikt blijken. Steden zoeken daarom al naar samenwerking om verdere ontwikkelingen op dit gebied rendabel te maken.

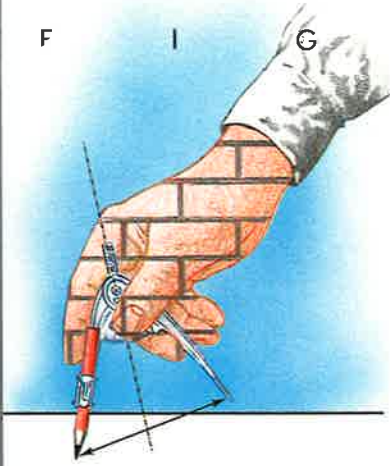
Los van de arbo-aspecten die met de ontwikkeling van mechanisch bestraten direct zijn verbonden, gaat het er natuurlijk ook om dat steeds meer steden weer een voorkeur hebben voor de kwalitatief hoogwaardige gebakken straatbakstenen. Het nagenoeg onverslijtbare karakter, de kleurvastheid en de aansluiting op de bestaande gebouwde omgeving in steden zijn belangrijke argumenten om verwerkingsproblematiek het gebruik van dit materiaal niet in de weg te laten staan. Getuige het ambitieuze project 'De Kern Gezond' in Den Haag. In het kader daarvan moet ongeveer 200.000 m² opnieuw worden beklinderd met 'echte' stenen. De Dood tot slot: 'Er is nu besloten voor De Kern Gezond een deel machinaal te gaan bestraten. Wat Stadsbeheer betreft is het proefstadium ruimschoots voorbij. We moeten nu de rest nog even definitief over de streep trekken.'

SFEERVOLLE SAMENHANG

Met de keuze voor een eenduidige straatbedekking - het *symbolische tapijt* voor de stad - beoogt de Gemeente Den Haag de openbare ruimte samenhang te geven, zonder de afzonderlijke sferen in de binnenstad aan te tasten. Een rommelig, gefragmenteerd straatbeeld - waar asfalt, stoeptegels en bloembakken als 't ware om aandacht strijden - kan een in alle overige opzichten prachtige straat of plein zeer in zijn verschijningsvorm aantasten. Door aan de bestrating extra aandacht te geven, door het tot 'tapijt' van de stedelijke ruimte te promoveren, komt het tot zijn recht en levert het een belangrijke bijdrage aan de kwaliteit van het woon- en leefklimaat van de stad.

waterafvoergoten en wordt een afwijkend verband toegepast op sommige pleinen, zoals de Plaats en de Grote Markt, in combinatie met natuursteen.

De parkeerroute, die om het verkeersluwe kerngebied heenloopt, heeft wel een geasfalteerde rijbaan, maar parkeervakken en stoepen zijn daarentegen verhard met de mangaankleurige straatbaksteen. Asfalt is hier op de rijbaan gebruikt ter onderdrukking van geluidsoverlast op deze drukke verkeerswegen, maar door de straatbaksteen evenwel waar mogelijk toe te passen wordt de samenhang van de openbare ruimte in de binnenstad gewaarborgd.

BAKSTEEN EN PLEISTERPRIJS

**ADRI DUIVESTIJN, DIRECTEUR
NEDERLANDS ARCHITECTUURINSTITUUT**

Hoe word ik een goed dichter, vroeg een beginnende dichter eens aan Rainer Maria Rilke. Rilke raadde hem eenzaamheid aan. 'Alles wat misschien ooit voor velen mogelijk zal zijn, kan de eenzame mens nu al voorbeelden.'

Zonder de eenzaamheid te willen romantiseren lijkt mij dit een mooie omschrijving van een wezenlijk aspect van het architectenvak. Dat vak speelt zich voor een groot deel in de openbaarheid af, maar cruciaal is de zoektocht van de ontwerper naar de vorm en naar de beste materialisatie van een idee. In beslotenheid bereidt de ontwerper iets voor wat later het dagelijkse leven van velen zal beïnvloeden.

In het kersverse 'Beleidsplan 1993-1996' van het Nederlands Architectuurinstituut (NAI) staat het zo: 'Het NAI richt zich primair op de *culturele dimensie* van de architectuur en de stedenbouw. Het beschouwt het vormgeven (...) vooral als een creatieve discipline. Het NAI erkent dat voor professionele vormgeving kennis van techniek en inzicht in programmatische eisen noodzakelijk zijn. Het besteedt aandacht aan deze zaken, maar benadrukt bovenal het essentiële belang van kennis, creativiteit, intuïtie en verbeeldingskracht'.

EXPRESSIE EN MIDDELEN

Met dat in het achterhoofd kan ik u met een gerust gemoed laten meelesen in mijn agenda voor oktober. Op de 31ste treft u mij op de 'Baksteendag 1991'. Drie weken eerder, op de 8ste, zal ik bij de concurrent de waarderingsprijs 'Gepleisterd bouwen 1991' uitreiken. Dat is niet tegenstrijdig of opportunistisch. Op de bouwmarkt mogen het Koninklijk Verbond van Nederlandse Baksteenfabrikanten en het Bedrijfschap Stucadoors-, Terrazzo- en Steengasstellersbedrijf: Afbouwbedrijf wellicht concurrenten zijn, voor de architectuur zijn ze dat niet.

Baksteen, pleister, beton, hout, metaal en andere materialen zijn in de architectuur expressiemiddelen; en wezenlijker dan de middelen is de expressie. De centrale vraag is

niet welk materiaal wordt gebruikt maar waarvoor, in welke situatie en hoe het wordt gebruikt. De tijd is voorbij dat een bepaald materiaal of een vormtaal bijvoorbaat goed of fout was. De tijd van onwankelbare dogma's is voorbij, en zeker van dogma's op het verkeerde niveau.

NEDERLANDS

Zo'n dogma steekt soms nog de kop op, bijvoorbeeld bij Lucien Kroll in het vorige nummer van 'Baksteen'. Hij viel uit naar architecten die zich door Bauhaus laten inspireren, sprak zelfs van 'het fascisme in architectuur' en zei: 'Ik droom van Nederlandse architecten die een beetje meer Nederlands zouden willen zijn'.

Het lijkt me een droom die in het wakende leven onhoudbaar is. Wat is Nederlandsheid in de architectuur? Is de Beurs van Berlage, met zijn Italiaanse invloeden, Nederlands? Wat is Nederlandser, Blokzijl of het Paleis op de Dam? Het Rietveld-Schröderhuis of het Van Goghmuseum? Het Vredespaleis of de bibliotheek van Zeewolde? Het NMB-hoofdkantoor of het Nedlloyd-hoofdkantoor?

Wat zijn onzinnige vragen. Nederland heeft al eeuwenlang een diffuse, dubbelzinnige identiteit, die nog het meest wordt gekenmerkt door het vermogen om telkens nieuwe vreemde invloeden te absorberen. Die dubbelzinnigheid kenmerkt ook de Nederlandse architectuur. Gekleurde pleister is even on-Nederlands en even Nederlands als de Beurs. Op het eerste gezicht lijkt rode baksteen een zéér Nederlands bouw materiaal, maar enkele van de meest interessante recente projecten in dat materiaal zijn nu juist ontworpen door buitenlandse architecten, zoals de woningbouw van de Portugees Alvaro Siza en de Belg Charles Vandenhove in Den Haag en de nieuwe openbare bibliotheek van de Italiaan Giorgio Grassi in Groningen.

KWALITEIT

Net als Nederlandsheid is materiaalkeuze een criterium van ondergeschikt belang. De kwaliteit van architectuur hangt niet primair af

Adri Duivestijn is sinds november 1989 directeur van het een jaar eerder opgerichte Nederlands Architectuurinstituut, gevestigd in Rotterdam. Ook is hij bestuurslid van het Berlage-instituut. Vanaf het einde van de jaren zestig heeft hij zich intensief beziggehouden met de stadsvernieuwing in Den Haag; eerst als actievoerder en redacteur van de wijkkrant 'De Schilderswijk', vanaf 1975 als gemeenteraadslid en van 1980 tot 1989 als wethouder Ruimtelijke Ordening en Stadsvernieuwing, in welke hoedanigheid hij in 1985 de campagne 'Stadsvernieuwing als culturele activiteit' startte. In 1988 was hij een van de initiatiefnemers tot de 'Werkgroep 5 x 5' die een hernieuwd kwaliteitsbesef in de volkshuisvesting en de stedenbouw bepleitte.

van de kwaliteiten die zijn benut of verkwaanseld - en dus van de kwaliteit van het ontwerp. Ze hangt af van de creatieve ruimte die de ontwerper wordt geboden en de wijze waarop de architect deze ruimte benut.

Die creatieve ruimte wordt in de praktijk maar al te vaak bedreigd doordat niet het ontwerp maar de uitvoering en de financiering centraal staan. Daarmee wordt de architectuur zelf bedreigd. Opdrachtgevers, projectontwikkelaars, aannemers, managers en procesbewakers dringen binnen in het domein van de ontwerper. Met zijn Beleidsplan keert het NAI zich tegen deze ontwikkeling en pleit het ervoor de centrale plek te laten aan wie die toekomst: het ontwerp en de ontwerper.

Leden Koninklijk Verbond van Nederlandse Baksteenfabrikanten

- Aardenburgsche Steenfabriek C.V.**, Aardenburg
- Biezeveld B.V., Steenfabriek**, Kerkdriel
- Boral Nedusa Baksteen B.V. - Steenfabriek Erlecom**, Erlecom
- Boral Nedusa Baksteen B.V. - Steenfabriek Lobith I**, Spijk bij Lobith
- Boral Nedusa Baksteen B.V. - Steenfabriek Lobith III**, Lobith
- Boral Nedusa Baksteen B.V. - B.V. Steenfabriek Daams**, Spijk bij Lobith
- Brada Baksteen Esbeek B.V.**, Esbeek
- Brada Baksteen Oosterhout B.V.**, Oosterhout (N.B.)
- 'Buggenum' B.V., Kleiwarenfabriek**, Buggenum
- 'De Bijlandt' B.V., Waalsteenfabriek**, Lobith-Tolkamer
- C & S Steenfabriek B.V.**, Brunssum
- 'Corubona' B.V., Steenfabriek**, Nunhem
- 'Doorwerth' B.V., Vlamovensteenfabriek**, Doorwerth
- Steenfabrieken L.J. Duijs B.V.**, Hedikhuizen
- Echter Steenfabriek B.V.**, Echt
- Steenfabriek Leopold Engels B.V.**, Helden-Panningen
- Façade Beek B.V.**, Beek (L)
- Hagens Steenfabrieken B.V.**, Oeffelt
- 'Heuff' B.V., Steenfabriek**, Vuren
- Huisman-Milsbeek B.V., Steenfabriek**, Milsbeek
- 'Huissenswaard', B.V. Steenfabriek**, Angeren
- Hijlkema B.V., Steenfabriek**, Delfzijl
- Joosten en Co v/h Gebr. Joosten, Steenfabriek**, Wessem
- Joosten B.V., Kleiwarenfabriek**, Kessel (L)
- 'De Koppenwaard', B.V. Vlamovensteenfabriek**, Lathum a/d IJssel
- Koramic - Steenfabriek Bommel B.V.**, Haalderen
- Koramic - Steenfabriek Bingerden B.V.**, De Steeg
- Koramic - Exploitatiemaatschappij Kijfwaard Oost B.V.**, Pannerden
- Koramic - Kijfwaard-West B.V.**, Pannerden
- Koramic - Steenfabriek 'Over-Betuwe' B.V.**, Rhenen
- Koramic - Koninklijke Steenfabriek 'De Vijf Eiken' B.V.**, Rijen
- Koramic - Steenfabriek 'De Wolfs-waard' B.V.**, Opheusden
- Korevaar B.V., Steenfabrieken**, Echteld, Echteld
- Korevaar B.V., Steenfabrieken**, Zennewijnen, Tiel
- 'Nuance', Kleiwarenfabriek**, Afferden (L)
- Randwijk B.V., Steenfabriek**, Heteren
- Rodruza - Steenfabriek Druten B.V.**, Druten
- Rodruza - Steenfabriek Rossum B.V.**, Rossum (Gld.)
- Rodruza - Steenfabriek De Zand-berg B.V.**, Gendt
- 'De Roodvoet' B.V., Steenfabriek**, Rijswijk (Gld.)
- 'De Rijswaard' B.V., Steenfabriek**, Aalst (Gld.)
- 'St. Joris', Keramische Industrie B.V.**, Beesel (L)
- Smeyers en Voortman B.V.**, Markelo
- Teewen B.V. Porisofabriek**, Brunssum, Brunssum
- Teewen B.V. Steenfabriek Haaften**, Haaften
- Teewen B.V. Steenfabriek Heteren**, Heteren
- Teewen B.V. Steenfabriek Hur-wenen**, Hurwenen
- Teewen B.V. Steenfabriek Lienden**, Lienden
- Teewen B.V. Steenfabriek Ochten**, Ochten
- 'Terra' B.V., Steenfabriek**, Son
- 'Thorn' B.V., Steenfabriek**, Thorn
- Timmermans en Zoon, Vlamoven-steenfabrieken**, Elst (U)
- Udenhout B.V., Steenfabriek**, Udenhout
- 'De Waalwaard' B.V., Steenfabriek**, Dodewaard

'Baksteen' is het vakblad van het Koninklijk Verbond van Nederlandse Baksteenfabrikanten (KNB) en verschijnt in controlled distribution vier maal per jaar. Het blad biedt informatie over de baksteenindustrie en belicht opvattingen over het ontwerpen in baksteen.

Daarnaast bevat 'Baksteen' artikelen over stapeltechniek en construeren, produktassortiment en kwaliteit, en de wijze waarop baksteen in de werk- en woonomgeving wordt toegepast. Elk nummer bevat een Portfolio waarin de belevingswaarde van baksteen aan de hand van een opvallend bouwwerk centraal staat.

IS GEMETSELD IN BAKSTEEN